

Bykova T.V., candidate of Philology, docent
Dragomnov national pedagogic university, Kyiv

THE PROBLEM OF NATIONAL CHARACTER OF HUTSULS IN THE CONTEXT «HUTSULSCHYNA AS TEXT» IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE EARLY XX CENTURY

The article investigates the phenomenon of textual Hutsulschyna in the early twentieth century in terms of disclosure of problems of national character as a representative of the Hutsuls of the Ukrainian nation.

Key words: national character, Hutsulschyna as text, subethnos indigenous, latent form, poetics.

УДК 82.343+392.17+655.535.5

О. Фетісова, асистент

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Луганськ

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА ІДЮСТИЛЮ ГАЛИНИ ПАГУТЯК

У статті розглянуто творчість Галини Пагутяк у контексті інтертекстуальних зв'язків, реалізованих, зокрема, шляхом залучення елементів міфотворення. Звернено увагу на вагомий роль інтертекстуальності у формуванні літературно-мистецького дискурсу ХХІ століття та її реалізації у романах «Королівство» та «Книгоноші з Королівства». Так званий «текст у тексті» формує низку зв'язків діалогії з творчістю Х. Л. Борхеса, Г. Гессе, Х. Мураками та інших. Авторською характеристикою ідеостилю Галини Пагутяк стають міжтекстові відсилки до інших творів письменниці. Алюзії фольклорно-міфологічного характеру стають не лише засобом розкриття ідейного змісту творів, а забезпечують символічну багатозначність тексту.

Ключові слова: інтертекстуальність, «текст у тексті», алюзія, ремінісценція, міфопоетика, ініціація, інфернальна реальність.

Популяризація творів мистецтва та літератури, обов'язкова освіта, розвиток засобів комунікації та розповсюдження масової культури стали поштовхом для семіотизації життя сучасної людини, у зв'язку з чим виникає постійна потреба порівнювати виниклі ідеї зі вже існуючими з метою оцінки їх оригінальності та новизни. У літературознавстві процес оцінки тексту і його категорій пов'язаний з поняттям інтертекстуальності, яке набуває особливого значення в літературі модернізму та постмодернізму, в яких воно пов'язується з неоміфологізмом та грою з текстом.

Ми дотримуємося визначення, згідно з яким інтертекстуальність – це категорія тексту, яка характеризує «виявлення різних форм і напрямів письма (цитата, центон,

© О. Фетісова, 2014

ремінісценція, алюзія, пародія, плагіат, трансформація інваріанта, стилізація тощо) в одній текстовій площині» [4: 309]. Інтертекстуальність наявна не лише в творах літератури, а й в живописі, музиці, архітектурі, театрі, кінематографії, що викликає до неї жвавий інтерес філософів, лінгвістів, літературознавців і культурологів та дозволяє назвати цю категорію засадничою в мистецтві ХХІ століття.

У різний час інтертекстуальні зв'язки привертати увагу зарубіжних та вітчизняних лінгвістів, серед яких Р. Барт, Л. Біловус, М. Бахтін, Ф. Бацевич, Г.-Г. Гадамер, І. Гальперін, Ж. Дерріда, Ж. Женетт, І. Льїн, Н. Корабльова, Ю. Крістева, Т. Кулініч, Ю. Лотман, Т. Ніколюк, С. Олійник, П. Топоров, У. Еско, М. Ямпольський та інші вчені.

У центрі нашої дослідницької уваги – проблема інтертексту у творах Г. Пагутяк, зокрема, її романах «Королівство» та «Книгоноші з Королівства». Значний постмодерністський потенціал, наявний у прозі львівської письменниці та пильна увага до української міфології привертають наш погляд, передусім, як джерело з'ясування авторського задуму та гуманістичних ідей твору. Метою нашого дослідження є аналіз інтертекстуальних одиниць романів, а досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: 1) проаналізувати прозу української письменниці на предмет виявлення так званого «тексту в тексті»; 2) дослідити роль фольклорних запозичень для розкриття ідейного змісту діалогії.

Хоча термін «інтертекстуальність» здобув своє наукове оформлення лише в ХХ столітті, описане ним явище почало існувати з появою писемної цивілізації, а перші спроби опису явищ цитування, діалогізації, перегукування, запозичення чи натяків поклали початок теорії інтертекстуальності. Введений Ю. Крістевою в постструктуралістську наукову парадигму, термін застосовується не лише для характеристики тексту чи літератури в цілому, а й «для визначення того світо- та самовідчуття сучасної людини, яке отримало назву «постмодерністська чуттєвість»» [3: 307]. Французька дослідниця в статті «Бахтін, слово, діалог і роман» (1967) вживає термін «інтертекстуальність» на означення специфічного зв'язку між текстами, завдяки якому цілі тексти чи їх частини можуть мати взаємні відсилки. Різні сприйняття науковцями інтертекстуальності мотивує дуальність поглядів на цей феномен. Наприклад, постструктуралістична концепція розглядає будь-який текст як інтертекст. За словами Ю. Крістевої, категорія інтертекстуальності характерна для всіх письмових джерел: «Можна подумати, що це суто сучасне поняття, однак насправді воно охоплює найдавніші та найважливіші практики письма: жоден текст не може бути написаний незалежно від того, що було написано до нього; будь-який текст несе в собі, в більш-менш зримій формі, сліди певної спадщини і пам'ять про традиції» [2: 48]. Літературознавча концепція в свою чергу фокусується на окремих елементах тексту (запозичення, взаємовплив, цитування, епігонство, пародіювання, ремінісценція, алюзія, варіація, натяк, репродукція тощо), і, за словами П. Іванишина, «інтегруючи традиційні та новітні філологічні методології (компаративістику, герменевтику, феноменологію, діалогізм М. Бахтіна, формалізм, структуралізм, семіотику та ін.), пропонує цілком адекватну та інтерпретаційно ефективну концепцію міжтекстової взаємодії чи літературного діалогу на рівні різних творів» [1: 59]. Більш прийнятною для нас є саме друге, більш вузьке розуміння концепції інтертекстуальності.

Основоположна течія творчості Г. Пагутяк – постмодернізм, – для якого властива еkleктика, звертання до архаїки, колективного підсвідомого, гра з текстом, інтертекстуальність та інше. Її проза репрезентує один з найбільш яскравих проявів постмодернізму в українській

літературі. Як і закордонні автори, у своїх романах та новелах вона докладно виражає інтертекстуальність, творячи таким чином «текст у тексті». Проте основна риса прози Г. Пагутяк – її притчовий характер – виражається через звернення до міфу, фольклору, народної символіки, архетипів. Автор «рецитує» добре відомі образи та фабули, вільно інтерпретує літературну спадщину попередників, оригінально переосмислює народну творчість. Герої її романів живуть у фантастичному світі, наповненому культурними реаліями сьогодення. Так, персонажі діалогії «Королівство» та «Книгоноші з Королівства» є мешканцями чарівної країни, де з особливою повагою ставляться до книг. Королева Олімпія, її діти Август та Люцина, друзі Марко, Соня, Мортіус, Тигрисик та інші активно протидіють агентам Імперії крутиголовців – тоталітарної милітаристичної країни-агресора, яка з ворожістю ставиться до просвітництва, художньої творчості та освіченості. Тут яскраво простежується паралель з міфічним «своїм» та «чужим» світом, яка стає основою для фабули твору.

Наскрізний образ книги як джерела відповідей на будь-які питання, відсилає читача до «Вавилонської бібліотеки» Хорхе Луї Борхеса, де описана створена уявою письменника всесвітня бібліотека, яка теоретично містить всі можливі варіанти написаних книг. Абсолютність знання та нетлінність книги як його джерела стають наскрізною темою обох романів. «Справжні книжки не горять у вогні і не тонуть і воді, і якщо вітер повідриває сторінки, ми зберемо їх до купи, обійшовши задля цього увесь світ» [6: 286] – стверджується в клятві книжкових гномів – магічних персонажів роману. Вирішальна роль книги у вирішенні долі персонажів стає лейтмотивом діалогії. Вигнана з Королівства Олімпія стає хазяйкою маленького видавництва в місті, де все менше людей читають книги; переслідування Люцини розпочинається після того, як вона відмовляється віддати відьмам книгу «Енциклопедія Королівства», і саме ця книга стає порадиником на шляху дівчини до Королівства; бібліотекарка Соня ризикує життям задля порятунку своїх книг; безліч людей з Королівства ігнорують численні небезпеки та відправляються до Імперії, аби нести її жителям книги; навколо роману загадкового Германа Гессе «Книгоноші з Королівства» розгортаються події другої частини діалогії Г. Пагутяк.

Останній зі згаданих персонажів – Герман Гессе – потребує більш пильної уваги. Під іменем Германа Гессе авторка роману виводить образ втікача з Імперії, який дивним чином вивоква неможливе: перетнув Межову Річку: «То була межа світів, перетинати яку не годилось ні громадянам Королівства, ні підданам Імперії» [5: 7]. Одразу після знайомства він зізнається, що «Це не те ім'я, яким мене звали» [5: 12]. Натомість, в романі, який він починає писати одразу після прибуття до столиці Королівства, з'являється автобіографічний образ хлопця Ореста, на якого сам автор бажає бути схожим. Саме тому в нас є всі підстави частково сприймати Германа та Ореста як теперішнє та колишнє «Я» одного персонажа.

У контексті сюжетної лінії Ореста реалізується інтертекстуальний прийом «роману в романі». По-перше, назва другої частини діалогії та твору, написаного Германом Гессе співпадають. За сюжетом другого, вставного роману, молодий хлопець Орест зустрічається з чоловіком, «від чієї усмішки тане сніг» [5: 33], який дає йому книгу «Мандрівка на Схід» Германа Гессе. Роман німецького письменника, в свою чергу, теж містить автобіографічні деталі: ініціали Г. Г., захоплення грою на скрипці, закоханість у жінку на ім'я Нінон тощо. Крім того, організація книгонош, до якої належали батьки Ореста (а згодом – сам Орест) нагадує давній Орден з роману «Мандрівка на Схід»: кінцева мета обох організацій – досягнення вершин духу та проникнення в таємниці буття. Тому ім'я, яке вибирає для себе

Орест, не є випадковим. Починаючи власну літературну діяльність, він відмовляється боїтися та сам стає книгоношею. Поборюючи психологію жителя Імперії, де всі люди «сірі, невиразні, смурні» [5: 33], Орест фактично стає злочинцем, потрапляє в тюрму і втрачає пам'ять. Текст твору, написаний Германом у Королівстві, не є сталим: герою доводиться заново записувати те, що він вже писав раніше, хоча сам Герман не пам'ятає про свою попередню творчість. Але якщо раніше «книжка, що її написав Орест, не мала доброго кінця» [5: 138], то після «переписування» перетворюється на інший твір: «Книжку про автора книжки» [5: 161]. Фінал вставного роману залишається відкритим Герман-Орест знову потрапляє до Імперії, проте відчуває зміни на краще, тому отримує змогу стати сміливим та врятувати кохану дівчину. Авторська характеристика літератури взагалі залишається справедливою і для роману в романі: «бувають закінчення світлі, хоч що би не трапилось із персонажами» [5: 138].

Пропагуючи ідею паралельних сюжетних ліній, які розгортаються як в реальному світі сучасного Львова, так і в інфернальному Королівстві, Г. Пагутяк зв'язує їх мотивом долі вигаданої книги «Книгоноші з Королівства». Якщо у фантастичному просторі через рукопис страждає батько бібліотекаря Соні, то в реальному світі книга стає об'єктом полювання численних демонічних сил, скерованих Повелителем. Через бажання захистити твір потерпає німій продавець книг у трамваї, дід Пилипко, подруги Тереза та Ганнуса та навіть старий вампір фон Стронціус. Кульмінацією боротьби за роман стає порятунок останнього екземпляру твору та вимкнення електрики: «То була якась нечувана аварія. Не їздили не трамваї, ні тролейбуси, не працювали телевізори й комп'ютери, позачинялись банки й музеї... Правдивий кінець світу» [5: 154]. У цьому епізоді Г. Пагутяк вдається посилання на власну повість «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками», де заміна дерев'яних стовпів на бетонні спричиняє довгострокове відімкнення електрики в окремому селі. Кілька тижнів, проведених у темряві, сприймаються героями як кінець світу та супроводжується апокаліптичними картинками повернення померлих родичів до своїх домівок.

Поява роману «Книгоноші з Королівства» в Серединному світі супроводжується незвичайними атмосферними явищами, що є характерним авторським маркером для епізодів контакту «свого» та «чужого» світу (поєдинок Чорного та Білого птаха; буревій в столиці, коли королева Олімпія намагається відкликати з Імперії своїх підданих; напад хмарилловця): «Видовище було вражаюче ніби білу хмару намагався розірвати чорний птах. А далі вони (Оленка та Юрко – прим. наша, О. Ф.) помітили, що сніг не такий. Під ноги їм упав перший, списаний з обох боків листок. Потім ще. Листки падали з неба, і всі вони були списані» [5: 105]. Хлопцеві Юрко, який став свідком події, намагається знайти логічне пояснення феномену: «Я читав, ніби з неба падали жаби й риби» [5: 105], відсилаючи читача до твору японського письменника Харукі Мураками «Кафка на пляжі» (2002), де стариган Наката стає причиною появи дощів з риби та угрів. До творчості цього ж письменника відсилає епізод, у якому Герман намагається згадати про своє минуле під пісню «Норвезький ліс». Так зазвичай перекладають з англійської назву пісні Norwegian Wood британської групи «The Beatles» і таку ж назву має написаний у 1987 році роман Харукі Мураками, де виконання пісні супроводжує роздуми героїв про власні долі.

Значна частина відсилок та алюзії у диалогії має фольклорно-міфологічне походження. Ця подібність зберігається на рівні зіставлення персонажів та мотивів романів та фольклорних творів, зокрема, казок.

Виділені В. Проппом сталі елементи народної казки чітко простежуються в романі Г. Пагутяк «Королівство». Зав'язка твору (як і зав'язка деяких казок) сконцентрована навколо від'їзду матері п'ятнадцятирічної Люцини. Залишена старшими система табу представлена осучаснено: їй заборонено розмовляти з незнайомцями, відкривати двері чужим та не виносити з дому книжки. Звичні для читача правила безпеки набувають міфологічного значення, коли виясняється, що Люцина є принцесою. Відповідно до описаної Дж. Фрезером системи, заборони, в першу чергу, торкалися осіб королівської крові та пов'язувалися з міфом про їх чудесне походження та здатність магічно впливати навколишній світ. У Г. Пагутяк ця ідея реміфологізується до рівня сучасних правил безпеки дівчини та охорони магічних книг, пов'язаних з паралельним простором Королівства. Порушення приписів викликає небезпеку: Люцина стає об'єктом полювання відьом, а з дому пропадає «Енциклопедія Королівства».

Відповідно до ролі фольклорної принцеси, принцеса Люцина теж стає заручницею вежі, проте ізоляція пов'язується не з ритуальними діями, а з самотністю та соціальним станом героїні. Незвичайний етикет для вихованої у Львові дівчини, обов'язки принцеси та заклопотаність її знайомих стають причиною відчуття невизначеності та відірваності. Психологічні проблеми дорослішання та пошуку життєвого призначення обумовлюють дивну поведінку дівчини, яка «ніби зумисне кудись ховалась, напевно, до своєї вежі» [5: 118]. Таким чином, традиційний для фольклору образ реміфологізується та осучаснюється: «Принцеси з казок тільки те робили, що чекали, доки хтось попросить їхньої руки. Ці часи минулися» [5: 69]. У казковій традиції ув'язнення принцеси закінчується її шлюбом з визволителем. Проте образ, створений Г. Пагутяк, лише натякає на існування романтичних відносин: буря руйнує дах на вежі Люцини, а Марко наважується запросити дівчину на побачення.

Ініціація, яка в казках характерна переважно для дітей, розповсюджується і на образи дорослих. Проте з першими обряд посвяти зображений закодовано та вимагає пояснення, в той час як з другими ініціація зберігає чіткі сакральні риси давніх ритуалів. З'ясовуючи зміст ініціальних формул, В. Пропп говорить про магічне підґрунтя обряду, яке обумовлювалося тимчасовою смертю людини: «Передбачалося, що хлопчик під час обряду помирав і потім знову воскресав вже новою людиною. Це – так звана тимчасова смерть. Смерть і воскресіння викликалися діями, які зображали поглинання, пожирання хлопчика жадливою твариною. Він ніби проковтувався цією твариною і, пробувши якийсь час у шлунку чудовиська, повертався, тобто виваркивався або вивергався. Для здійснення цього обряду іноді будувалися спеціальні будинки або курені, що мали форму тварини, причому двері являли собою пащу» [7: 150]. У казках ця частина ритуалу набула форми перебування героя в лісі та в хатинці на курячих ніжках. Цей же мотив у Г. Пагутяк перстає бути символічним та зображений як проковтування людини чудовиськом. Намагаючись знайти доньку, Олімпія опиняється в інфернальному місці, яке не позначено ні чіткими умовами часу, ні простору. Хтонічне чудовисько, яке зустрічає жінку, проковтує її і таким чином переносить у Королівство. Перехід до фентезійного світу стає одночасно зміною героїнею соціального становища: з простої власниці книжкового видавництва Олімпія перетворюється на королеву-регента.

На противагу цьому ритуалу з демаскованою жорстокістю, ініціація дітей є символічною та сконцентрованою навколо переходу між реальним та ірреальним світом. Тут

же згадується мотив тимчасової смерті, яку викликає ворожа магічна дія. Європейський фольклор зберігає легенди про багатьох історичних особистостей, які не загинули, а були врятовані надприродними силами і тепер перебувають у стані глибокого сну до моменту гострої боротьби за свободу своєї землі. Такі легенди є навколо постаті Карла Великого, Фрідріха Барбаросси, цариці Тамари та інших. Подібним чином пояснюється сон принца Августа, який спить «спасеним чи заклятим сном» [5: 38]. Не задовольняючись простою міфологізацією мотиву, Г. Пагутяк створює навколо сюжетної лінії Августа міф, згідно якому принц має прокинутися напередодні остаточної битви з крутиголовцями.

Сон-смерть супроводжує перехід Люцини до фантастичного світу: слова, сказані їй на вухо відьмою, на декілька днів занурюють дівчину до летаргічного сну, мотивуючи появу алюзії на казку по Білосніжку. Розвиваючи цю тему, Г. Пагутяк буде ланцюг інтерпретацій сюжету через версії героїв щодо порятунку дівчини: від традиційного для казки вирішення проблеми («Люцину повинен поцілувати принц!» [5: 175]) до скептичного ставлення до казок: («Боюсь вас засмучувати, але це не допоможе» [5: 178]) та зміни ключової фігури у вирішенні колізії: («Зняти чари може лише той, хто любить найбільше. А хто її найбільше любить? Мама» [5: 186]). Сюжет реміфологізується і надалі: Люцину пробуджує не поцілунок матері, а лише її поява у фантастичному світі. Отже, міфологічні мотиви сну-смерті, ініціації, ізоляції та переходу зі «свого» світу в «чужий» стають вирішальними для руху сюжету, хоча подаються осучаснено та реміфологізовано.

Символізація тексту, залучення численних алюзій, ремінісценцій та відсилок до інших текстів, що є характерною рисою постмодерного твору, забезпечує символічну багатозначність тексту. Основуючись на теоретичних працях та дослідженні творчого доробку письменниці, можна зробити висновок про значущість явища інтертекстуальності для розкриття авторського задуму. Цей літературний принцип розширює усталені рамки сприйняття художнього тексту, допомагає осмислити та пізнати його метафізику. Проаналізувавши діалогію Г. Пагутяк «Королівство» та «Книгоноші з Королівства» ми дійшли висновку про інтертекст як один із засобів формування авторського світу, де поряд з конструюванням інфернальної реальності, авторка використовує прийом «роману в романі». У цьому контексті особливої ролі набуває казкова та міфічна поетика, яка споріднює діалогію з давніми текстами. При цьому народно-поетична традиція, використана Г. Пагутяк, зазнає переосмислення, осучаснення та додавання національних рис. Міфологічні мотиви ізоляції, табу, ініціації тощо чітко простежуються в структурі твору, проте їх мотивація значно відрізняється від архетипної, а роль, яку вони виконують у тексті, не завжди стають засобом творення фабули.

Подальшу перспективу вивчення інтертексту як засобу створення прози Г. Пагутяк ми бачаємо в дослідженні їх взаємозв'язків з творами інших письменників-постмодерністів. Зокрема, синтез трансформації інтертекстуальних зв'язок можна використовувати як засіб аналізу переосмислення всього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванишин П. Теорія інтертекстуальності: спроба розрізнення / П. Іванишин // Філологічні семінари. – 2013. – № 16. – С. 53-59.

2. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : ИГ Прогресс, 2000. – С. 427 – 457.

3. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [авт.-укл. Николюкин А. Н.]. – М. : Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2001. – 1600 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / [ред. рада Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
5. Пагутяк Г. Книгоноші з Королівства / Галина Пагутяк. – Тернопіль : Джура, 2007. – 168 с.
6. Пагутяк Г. Королівство / Галина Пагутяк. – Тернопіль : Джура, 2005. – 288 с.
7. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 2000. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 12.08.14

Е. Фетисова, ассистент

Восточноукраинский национальный университет имени В. Даля, Луганск

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ КАК ХАРАКТЕРНАЯ ЧЕРТА ИДИОСТИЛЯ ГАЛИНЫ ПАГУТЯК

В статье рассмотрено творчество Галины Пагутяк в контексте интертекстуальных связей, реализованных, в частности, путем привлечения элементов мифотворчества. Обращено внимание на важную роль интертекстуальности в формировании литературно-художественного дискурса XXI века и её реализации в романах «Королевство» и «Книгоноши из Королевства». Так называемый «текст в тексте» формирует ряд связей диалогии с творчеством Х. Л. Борхеса, Г. Гессе, Х. Мураками и других. Авторской характеристикой идеостиля Галины Пагутяк становятся межтекстовые отсылки к другим произведениям писательницы. Аллюзии фольклорно-мифологического характера становятся не только средством раскрытия идейного содержания произведений, а и обеспечивают символическую многозначность текста.

Ключевые слова: интертекстуальность, «текст в тексте», аллюзия, реминисценция, мифопоэтика, инициация, инфернальная реальность.

O. Fetisova, assistant

Volodymyr Dahl East Ukrainian national university, Luhansk

INTERTEXTUALITY AS A CHARACTERISTIC FEATURE OF GALINA PAHUTYAK'S IDIOSTYLE

The article reviews the Galina Pahutyak's oeuvre in the context of intertextual relations implemented in particular through the involvement elements of mythmaking. Attention is paid to intertextuality important role in shaping the literary and artistic discourse in twenty-first century and its implementation in the novels «The Kingdom» and «Book smugglers of the Kingdom». So called «text in the text» forms a number of relations of dilogy with works of J.L. Borges, H. Hesse, H. Murakami and others. Folklore and mythological allusions are not only a means of disclosing the ideological content of the works, but provide a symbolic suggestiveness of the text.

Keywords: intertextuality, «text in the text», allusion, reminiscence, mythpoetics, initiation, infernal reality